

МЕДИТАТИВНА ЛІРИКА Б.ГРІНЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Стаття присвячена дослідженню медитативної лірики Б. Грінченка на тлі європейської поезії межі ХІХ – ХХ ст. Матеріалом для типологічного зіставлення стала творчість провідних поетів порубіжжя століть, зокрема Т.Гарді, М.Конопніцька та ін.

Ключові слова: медитативна лірика, рефлексія, афоризм.

Постановка проблеми. В українській поезії медитативна лірика почала набувати статусу окремого жанру в 50 – 60-ті роки ХІХ ст. завдяки зусиллям Ю. Федьковича («Сей світ однакий був і буде», «Чи хто зміркує?», вірші з циклу «Думки», «Молитва», «Однако», «Нічліг» («Звізди по небеснім граді»), «Мій сардак», «Я не учився в кобзу грати»), С. Воробкевича («На сім краснім божім світі», «Вчора буря лютувала»), Кс. Климковича («До зірки»), О. Навроцького («На волі»), П. Огієвського-Охоцького (шість поезій, написаних у річницю смерті улюбленої доньки) та ін. Вірші-роздуми поетів пошевченківської доби охоплювали широке коло питань: від особистих відчуттів і сумнівів до докорінних питань буття (світовлаштування, людське життя тощо).

На межі ХІХ – ХХ ст. медитативна лірика посідає одне з центральних місць у жанровій системі української поезії. Предметом поетичних рефлексій М. Старицького, І. Франка, Б. Грінченка, П. Грабовського та ін. стають загальнолюдські проблеми: добра і зла, смерті й безсмертя, духовне та моральне життя людини, філософські, психологічні, спрямовані на досягнення прихованих закономірностей буття. Змістоутворююча складова визначає структуру медитативної лірики: вона будується на самоспостереженнях, саморефлексіях, візіях, позначених напруженим психологізмом, монологічне мовлення переважає, але внутрішньо воно буває діалогічним.

Мета статті – дослідити місце і значення медитативної лірики у творчості Б. Грінченка, виокремити основні категорії даного жанрового різновиду та здійснити типологічне зіставлення основних категоріальних позицій, представлених у медитаціях українського поета із ліричними творами провідних європейських поетів межі століть.

Виклад основного матеріалу. Домінантою медитативної лірики порубіжжя століть стає категорія смерті, яка функціонує в художньо-поетичному світі європейських митців цього періоду в різних планах. Приміром, англійський поет Альфред Едвард Хаусмен неодноразово звертався до теми смерті у своїй творчості. Показовою є його медитативна поезія «На смерть молодого атлета», в якій автор розмірковував про фатальність життя та невблаганність смерті («Вовеки не вернешься ты / В поля, где слава – как цветы, / Которые сейчас цветут, / А завтра сникнут и умрут. / Твои глаза закрыты тьмой – / Они рекорд не видят твой. / Что крик болельщиков твоих, / Когда ты навсегда затих?» (переклад Г. Бена). Українські поети, зокрема М. Старицький, артикулюють смерть як бажаний порятунк від земних мук та нерозв'язаних життєвих суперечностей, які неминуче постають перед людиною на її життєвій дорозі. («Вмер ти один, не зігрітий порадином, / Вмер, як борець, серед поля... / Мов насміялась над спільним угадником / Наша щербатая доля»). Постійне апелювання до образу смерті такими митцями як А.Е. Хаусмен, Т. Гарді, Я. Щоголів, П. Грабовський, І. Франко, Б. Грінченко та ін. пояснюється прагненням поетів осмислити трагічну невідворотність кінцевості (смерті) індивідуального буття у світі та спробою вибудувати особистісно-філософську світоглядну систему як спосіб протидії фатальності людської екзистенції.

Рефлексії про загальні закони буття та неминучість смерті спорадично з'являлися у творчій спадщині Б. Грінченка. Приміром, у поезії «Хвиля за хвилею плеще й зникає» поет оперує традиційними для романтичної поетикальної системи елементами, а саме: міркування про життя/смерть у дусі байронічного героя та метафоричним образом хвиль. Як результат, перед читачем постає типово романтична картина: ліричний герой, спостерігаючи за хвилями, які безжурно «плещуть і зникають», починає розмірковувати про власне буття і приходить до невтішних висновків: «Я – така хвиля в цьому світовому / Морі таємному, морі хисткому, – / Нащо з'явивсь і умерти я маю – / Хто тее може сказати? / Мучусь, радію, клену і кохаю – / Все, – щоб у яму сховати» [3, 102]. Бодлерівські мотиви відчутні в грінченківській поезії «З весняних дум. Квітки...»: «...Смерть обніме тут усе... / Всі зробимось гнилизною, й хробак / Нас поглине в своє гидкеє тіло...» [3, 102]. (пор., «А вот придёт пора – и ты, червей питаю, / Как это чудище, вдруг станешь смрад и гной...», Ш. Бодлер). Варто відзначити, що міркування про смерть з'являлися не лише в поетичній, а й в прозовій творчості письменника. Так, головний герой повісті «На розпутті» Гордій Раденко рефлексує на тему смерті протягом усього твору, і врешті-решт ці думки стають однією з вагомих причин його самогубства: «Смерть – це та річ, що вона знищує всю вартість чого б там не було на землі. Що може важити, хоч би й найвище щастя на їй, коли смерть відразу (і щохвилини) може знищити все? І тоді темрява, ніщо...» [3, 95].

Провідне місце в європейській медитативній ліриці межі століть займала тема долі. Більшість митців, зокрема Т. Гарді, прагнули розгадати таємницю вічно примхливого жеребу людини. У своїй народнопісенній за формою поезії «Що ж про світ співати?» англійський поет іронічно-трагічно окреслив людську планиду: «Что же о мире нам петь / Можно нам впредь? / Брошены в круговерть, / Выброшены на смерть. / Что же тут петь? / Ля-ля-ля-ля» [1, 485]. В українській поезії тема долі набувала специфічного забарвлення: більшість митців пов'язували свій жереб із долею України, з вірою в її прийдешній день. Б. Грінченко загалом розробляв традиційний для вітчизняної поезії аспект («Наша доля», «У темряві», «Ізнов»), проте наявні мотиви сумнівів та вагань емоційно насичували його твори. Враховуючи цей нюанс, дослідники (Л. Голомб) відзначають суперечливість у світогляді митця. «Суперечливий світогляд Б. Грінченка, певна декларативність багатьох його віршів, стереотипні фрази про боротьбу за волю, які дають підстави для різних тлумачень, значною мірою ускладнюють дослідження лірики поета» [2, 135]. На нашу думку, поєднання заклично-бойових мотивів із мотивами сумнівів дає підстави говорити про багатство і неоднорідність творчої індивідуальності Б. Грінченка.

Сучасники поета, зокрема М. Комар, відмічали, що у поетичній творчості українського митця спорадично траплялися вірші про власну долю; в яких він сумує, нарікає на свій жереб і шукає виходу. Ряд поезій («У лісі», «Я зрікся мрій. Поважний і спокійний...», «Блискучії зорі, небесні світила», «Загадка») побудовано за принципом конфліктного протистояння: почуття, щемливі поривання до вільної творчості / практична розсудливість, вимоги розуму, громадянського обов'язку. В подібних поезіях внутрішня конфліктність дістає майже риторичної розв'язки: перемогою «повинності». Хвилини гіркоти ліричного героя, який навіть у юні дні не зривав «квіток запашних», зрікся мрій про щастя, змінюються спокійним відчуттям певності в правоті обраного шляху, розумінням неможливості іншої долі. Приміром, сюжетна схема поезії «Я зрікся мрій» побудована на переліку житейських спокус (мрії, краса, кохання), що приносять тільки смуток, «клубок зневір, розчарувань і зрад». Формотворчі засоби – прийом градації, монологічна структура, символи-коди, кільцеве обрамлення – посилюють опозицію обов'язок/життєві втіхи і підкреслюють осуд ліричного героя суспільної індиферентності, зневіри тих людей, які неспроможні усвідомити своє призначення й стати на позицію громадянського служіння людям («Ні, хочу я борні і досягнення, / Ні, хочу діл поважних і міцних»). Медитація «Не лякайся, що й досі хмари...» ідейним пафосом перегукується з поезією «Я зрікся мрій». Поет осуджує «все нечисте, нище, темне, / Все гнітюче, все нікчемне, / Все, що живить рабський страх». Експресія досягається енергійним чотирьохстопним хореєм, повторами «не лякайся», анафоричним «все»,

дієслівною градацією, афористичними судженнями і закликами: «Майте ж прапор, надії! / Знов озвись, оживши, сміх / Ділом стануть всі мрії / Літ найкращих молодих!». Типологічно споріднені мотиви бачимо у творчості польської письменниці М. Конопніцької, яка «мусіла відкрити всю безвиглядність селянського горя; всю нужду робочих мас, що присуджені були на життя без просвітку, мусіла відкрити всі суспільні рани, які на очах її гноїлися та самі собою визивали в її чутливій душі протест» [4, 316]. Дилема обов'язок / почуття повставала перед авторкою, проте вона прагнула до викорінення сумнівів і послідовного дотримання раз обраного шляху, про що свідчать наступні рядки: «Не вам, солов'ї, я йду співати, і не з тобою, трояндо, квітнути при дорозі, якою ходять тисячі засмучених, що їх буря жене справіку, і не з тобою я серед блисків будитимусь, сонце, що світиш рівно, тихо і ясно, байдуже, чи дух полум'ям яріє, чи в боротьбі вже гасне, - а лиш із тобою поплакати людино» [4, 316].

Медитативна лірика «поетів-суспільників» (Б. Грінченка, М. Конопніцької), на нашу думку, цікава саме відтворенням моментів внутрішньої боротьби між голосом обов'язку і природними поривами до радощів життя. Скажімо, поезія «Я не скажу, щоб розумом я жив...» конкретизує ідею життєвих утіх, насолоди в образі-понятті «серця». Потреби серця, що стискається болем за тими радощами, яких не довелося зазнати, – це нова, актуальна поетична тема, вияв голосу душі, відверта лірична розмова про бажану гармонію життя, його повноцінну змістовність і красу. Типологічно споріднений мотив жертвовності й самозречення спостерігаємо в одному з віршів збірки І.Франка «Із днів журби»: «Я поборов себе, з корінням вирвав з серця / усі ілюзії, всі грішні почуття, / надії, що колись вільніше ще дихнеться, / що доля ще й мені всміхнеться, / що блиснуть і мені ще радощі життя. / Я зрікся їх навсе...» (Франко). Палка прихильниця знедоленої людини М. Конопніцька теж переживала моменти «гіркої застанови над своєю власною долею». Звідси поетичні рядки, сповнені гіркотою та сумом: «Не маю хвилі для щастя, для снів, для усміхів». Польська авторка героїчно відмовлялася навіть від дрібки особистого щастя, проте «безконечна, пекуча туга» наступних рядків засвідчує наскільки нелегким був обраний шлях: «Ах! Чому, бурею туги захоплені і зав'язані подмухами вихорів у вічній гонитві за привидом минушим, серед галасу палких поривань і мрій, мусять духи літати, мов зачаровані, понад землею, що стала мені домом?... І вічно прагнути, і вічно засмучуватись, – горіти, мов полум'я крилате? Чому не можуть ані спочити, ані вернутись до мого села й моєї хати?...» [4, 320].

Варто відмітити, що в поетичній творчості Б. Грінченка зустрічаються твори, в яких вищезазначена внутрішня категоричність (обов'язок/бажання) не дістає подібної категоричної розв'язки. Приміром, у поезії «У життя на бенкетах бучних» мотив праці для народу не відтісняє бажання щастя й життєвих радощів. Поет узагальнює свої «ясносянні юнацькі часи», «божевільно-щасливі дні»: «на бенкетах бучних. / У гурті молоді краси / Не зривав я квіток запашних»; «В раюванні пекучих утіх / Утопить не судилось мені / Почування пекучих моїх»; «безжурний веселощів спів / Обминав на своєму віку». Натомість всю свою силу «віддавав без жалів / Я на працю поважну й тяжку». Людям не соромно у вічі глянути, озирнувшись на довгую путь: «Я свій хліб заробив собі сам, / З мого хліба і люди живуть». Проте з часом виникають жалі: «Але що ж воно з серцем моїм? / Але чом же так жалко мені, / Що я в тім божевіллі палким / Не горів у юнацькі дні? // Що я сил, почуванні своїх, / Що вогню молодого свого / Не розвіяв у безумі втіх? / Ой чому ж мені жалко сього?» [3, 117]. Дилема обов'язок / бажання серця вирішується на користь першого вибору, проте акцентування уваги на потребах серця розкривали красу й багатство душі ліричного героя і збагачували українську лірику новими, свіжими тонами.

У поезіях Б. Грінченка пізнішого періоду помітними стають «спроби примирити два крила життя: працю і красу, обов'язок і особисте щасті («Друзям», «Весняні сонети», «Собі я щастя не бажаю...»). Поет намагається виробити філософію рівноваги («Зернятка»), оспівує радощі кохання («Про кохання ізнов я співаю пісні», «Пий кубок життя, поки п'ється...»), «правомірність пригнічення особистої сфери заради громадянського обов'язку ставиться під сумнів, висловлюється жаль за нездійсненими «бажаннями серця», з'являються елегійні мотиви. Інтерпретація категорії праці підноситься до онтологічного рівня провідної духовної

потреби людини, складової її автентичного буття («Собі я щастя не бажаю...»), тому просвітницька антитеза «праці поважної і тяжкої» та дріб'язковості особистого втрачає актуальність. Праця для ліричного суб'єкта поезій Б. Грінченка рубежу XIX – XX ст. – це, найперше, творча діяльність митця. У вірші «Я сам собі у городі гучному...» розгортається мотив «самотньої тихої праці» – усамітнення творчої особистості, яка досягнула світоглядний розрив між власними духовними прагненнями та буденною свідомістю оточення» [5, 47]. «Неоруссоїстська тенденція протиставлення заглибленого у творчість поета і гамірного міста, а також утвердження культуротворчої місії «тихого слова» виявляють структурно-семантичну спільність твору Б. Грінченка і пізньої лірики П. Куліша («Одвідини», «Рай», «Праведне панування»). Як зазначають дослідники творчості Б. Грінченка, праця в її онтологічній сутності осмислюється поетом як світоглядна категорія, рівновелика красі. У вірші «Собі я щастя не бажаю...», позначеному глибиною усвідомлення екзистентної суперечності між ідеалом та дійсністю, акцентується двоєдиність праці й краси – сенс життя творчої особистості. Лише поєднання цих визначальних духовних сил буття людини є утіхою душі, розтерзаний «сумним життям», відблиском «краю» у «темній тюрмі» буденності» [5, 48].

Своєрідність медитативної лірики Б. Грінченка обумовлюється посиленою увагою до «стану душі й духу» ліричного «я» та по-своєму дають виразну психологічну картину духовного світу поета. Тонка, ніжно-душевна вібрація передана в поезіях «Нудьга», «У лісі», «Ізнов», у яких відбито лермонтовські мотиви: «Ізнову муки люті і тяжкі.../ Поміж людей живу я в самотині.../ Ізнову серце рветься на шматки / І тихої мені нема й хвилини» («Ізнов»). А ось у М.Лермонтова: «Моя душа, я помню, с детских лет / Чудесного искала. Я любил / Все обольшенья света, но не свет, / В котором я минутами лишь жил». Або: «Души их певна не постигли, / Не могли души его любить, / Не могли понять его печали, / Не могли восторгов разделить». У Б. Грінченка цей мотив набуває іншого вирішення: його герой не протиставляється аристократичному товариству, як у Лермонтова, а етико-моральним принципам тих людей, що байдужі до душі людини, її світу: «Один я, як і змалку ще бував, / Один зоставсь між вас усіх, о люди! Коли я щастя знав і покохав – / Не згасне він і не згасає. / Не вам / о, ні! Поміж холодних вас / Жила одна душа святая – / Любові промінь в серці їй не згас, / Не згасне він і не згасає». Ліричний герой Б. Грінченка відчуває свою відчуженість серед людей, їх нечуйність, байдужість до його душевних сум'ять, терзань і борінь. Цього індиферентного, «холодного» й бездуховного світу не сприймає він, адже його душа – жива, сповнена надій, людської доброти й віри в силу любові. Наскрізним композиційним прийомом є антитеза: поет протиставляє свого ліричного героя, з щирим і палким серцем, людям з «крижаним» серцем. Медитація має цікаву суб'єктну організацію: вона будується на висловлюванні «я», що володіє даром бачити себе збоку і говорити про себе в третій особі: «І та душа між вас усіх була / Так, як і я, бездоляна й одинока». Суб'єкт мовлення у цьому творі виступає не тільки як «інший» щодо первісного автора, а як непряма форма висловлювань авторських інтенцій. Ця подвійність «я» і «він» породжує своєрідну символіку тексту.

Окремо варто виділити цикл афористичних мініатюр Б.Грінченка під назвою «Зернятка» (34 поезії), які за своїм узагальнено-філософським характером можуть бути зараховані до медитативної лірики. Дослідники (А. Погрібний, Е. Соловей, О. Камінчук) відзначають узагальнюючий характер даного циклу, який «несе на собі виразний відбиток попереднього розвитку традиції, постає як певний підсумок і як новий рівень» [7, 45]. У цих творах порушується широке коло філософських питань: сенс життя («апологетизація принципу життя як боротьби» О. Камінчук), доля людини («самореалізація людини в боротьбі і праці», Е.Соловей), ідеал людини («утвердження сильної вольової людини», О. Камінчук; «сила духу і розуму як запорука життєвих звершень», Е. Соловей), суспільство («неприйняття соціального зла, антигуманного суспільного творчості», О. Камінчук), творчість («неперехідна цінність творчості», О. Камінчук). Е. Соловей відзначила три постаті (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко), творчість яких своєрідним чином вплинула на формування концепції даного циклу. Шевченківське начало дослідниця вбачає в

«пристрасному роздумі про національно-духовне буття свого народу», франківське – в «домінуванні етичної проблематики в її загальнолюдському окресленні» (через «Мій Ізмарагд» (особливо розділ «Перенетікон»)), сквородинське – в «проблематиці автентичності буття, вічно пошукового оптимуму гідного існування, життя «немарного». [7, 46]. На нашу думку, цикл цікавий наявністю новітніх віянь, які даються взнаки на мотивному та на поетичному рівнях. Показовою є XII мініатюра, в якій автор, оперуючи романтичною символікою («норець», «море», «перла») прагне відтворити тютчевській мотив несказанності потаємного душевного життя: «Норець в глибоні поринає кипучі / І з моря виносить він перла блискучі - / Окрасу морську земної уроди. / Так розум порине в простори чудовні, / Небесні й морські, і перла коштовні / Виносить відтіль – таємниці природи» [3, 126].

Висновки. Таким чином, дослідження медитативної лірики Б. Грінченка дозволяє говорити про еволюціонування творчої системи автора як на рівні змістоутворюючому, так і на рівні формоутворюючому в напрямку панівних європейських тенденцій межі XIX – початку XX ст.

Література

1. Гарді Т. Избранные произведения. В 3 – х т. Т.3: Повести и рассказы; Стихотворения / Т.Гарди. – М.: Худож. Лит., 1989. – 543 с. 2. Голомб Л. Особа і суспільство в українській ліриці XIX – початку XX ст. / Л.Голомб. – Львів «Вища школа», 1988. – 146 с. 3. Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. / Б.Д.Грінченко. – К.: Вид-во «Академії Наук Української РСР», 1963. – Т. 1. – 603 с. 4. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / М.Євшан. – К.: Основи, 1998. – 658 с. 5. Камінчук О. Художній дискурс української поезії кінця XIX – початку XX ст./ О.Камінчук. – К.: Пед. преса, 2009. – 352 с. 6. Погрібний А.Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А.Г.Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 268 с. 7. Соловей Е. Українська філософська лірика: Навч.посібник із спецкурсу / Е.Соловей. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с.

Евтушенко С.А.

МЕДИТАТИВНА ЛІРИКА Б.ГРИНЧЕНКА В КОНТЕКСТЕ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Стаття посвячена дослідженню медитативної лірики Б. Грінченко на фоні європейської поезії XIX – XX ст. Матеріалом для типологічного сопоставлення стало творчество ведущих поэтов рубежа веков, в частности Т.Гарди, М.Конопницкой и других.

Ключевые слова: медитативная лирика, рефлексия, афоризм.

Evtushenko S.A.

MEDITATION LYRIC POETRY OF B.GRINCHENKO IN CONTEXT OF EUROPEAN POETRY

The article is devoted research of meditation lyric poetry of B. Grinchenko on a background the European poetry of XIX – XX. Material for comparison was become by creation of leading poets of XIX - XX, in particular T.Gardi, M.Konopnicka et.

Keywords: meditation lyric poetry, reflection, aphorism.